

اسلام‌گرایی در کویت

۱۹۵۰ - ۱۹۸۱ م.

تألیف:

د. علی فهد الزمیع

ترجمه:

علی‌رضا عنایتی

مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی

تهران - ۱۳۹۹

فہرست نویسی

سرشناسه: الزمیع، د. علی فهد.
عنوان و نام پدیدآور: اسلام‌گرایی در کویت (۱۹۵۰-۱۹۸۱م.)// تألیف: د. علی فهد الزمیع؛ مترجم: علی رضا عنایتی؛ [برای] مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی، وزارت امور خارجه.

مشخصات نشر: تهران: وزارت امور خارجه، اداره چاپ و انتشارات، ۱۳۹۹.

مَشْخَصَات ظَاهِرِي: ۲۸۶ ص.

شاک: ۷-۹۸۱-۳۶۱-۹۶۴-۹۷۸

بها: ٦٢٠٠٠٠ ريال

وضعیت فہرست نویسی: فیما۔

باددأشت: عمو ان اصله: الحركات الاسلامیة السنية و الشيعیة فی الكويت (١٩٥٠-١٩٨١م).

موضوع: بنیادگاہی، اسلامی، کویت - تاریخ - قرن ۲۰ م.

موضوع: جنبش های اسلام - کویت - تاریخ - قرن

٢٠ م

شناسه افزوده: ایرانشهری، علی امیر، خازن ج ۱۲۲. مرکز مطالعات سیاسی و بین المللی.

شناسه افزوده: ایران. وزارت امور خارجه. اداره چاپ و انتشارات.

رده بندی کنگره: BP ۲۳۳/۳

ردہ بندی دیوے: ۲۹۷/۴۸۰۹۵۳۶۷

شماره کتابخانه ملی: ۷۴۳۰۲۱۷

اسلام گرایي در کويت (۱۹۵۰-۱۹۸۱م.)

تأليف: د. علي فهد الزميع

مترجم: علی رضا عنایتی

جواب اول: ۱۳۹۹

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ہماہنگی امور نشر: بیتا طہر انیان

ویب استار محتویات: حمید عنایتی

وہ استا؛ ادب؛ سمجھ کہ ہم

طہ احیہ جلد: شہ: زاد طہ انہ

صفحہ آراء : سما سہدی

صفحه آرایي، طراحي، ليتوگرافي، چاپ و صحافي:

اداره چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه

دفتر مرکزی: نهران، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی، چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه

تلفون: ۲۲۲۹۷۰۲۹، فاكس: ۲۲۸۳۲۵۶۵

فروشگاه شماره ۱: تهران، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی

تلف: ۰۲۶۶۲-۲۲۸۰

فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، ساختمان ناشران، طبقه همکف پلاک ۱۶/۲۲

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۹۰۳۱۵ تلفن فاکس: ۰۲۱-۶۶۹۵۲۲۹۰ تلفن همراه: ۰۹۳۵۹۳۰۴۳۷۱

فهرست مطالب

۷	پیشگفتار مترجم
۹	مقدمه مترجم
۲۵	پیشگفتار نویسنده
۳۱	مقدمه نویسنده

دوره تاریخی نخست (۱۹۵۰-۱۹۶۳ م.)

۳۹	فصل اول- جامعه کویت در دوره نخست (۱۹۵۰-۱۹۶۳ م.)
۳۹	ترکیب جمعیتی
۴۱	عوامل مهاجرت
۴۳	شاخصه‌های سستی جامعه کویت
۴۶	تغییرات
۴۷	زندگی اجتماعی
۴۷	جمعیت
۴۹	توزیع درآمدهای نفتی
۵۲	ترکیب جمعیتی کویت پس از اکتشاف نفت
۵۴	زندگی فرهنگی و فکری
۵۵	تحول آموزش
۵۷	افزایش بودجه آموزشی
۵۷	آموزش نوین و تأثیر آن بر زندگی دینی
۵۹	حرکت‌های فکری و فرهنگی
۶۱	دوران جدید

۶۲.....	باشگاه‌ها و انجمن‌ها
۶۵.....	جرائد
۶۷.....	زندگی سیاسی
۶۷.....	تحول نظام حکومتی و حرکت‌های سیاسی
۶۸.....	مجلس شورای سال ۱۹۲۱ م.
۶۹.....	مجلس قانون‌گذاری ۱۹۳۸-۱۹۳۹ م.
۷۲.....	خاستگاه حرکت اصلاح‌طلبانه
۷۳.....	سرنگونی مجلس قانون‌گذاری الامه
۷۴.....	از مجلس قانون‌گذاری تا قانون اساسی ۱۹۳۹-۱۹۶۳ م.
۷۶.....	جنبش ملی
۷۸.....	تشکیل شوراهای
۸۱.....	بزرگداشت روز وحدت
۸۲.....	قبل از استقلال و قانون اساسی
۸۵.....	حرکت اسلامی در کویت (۱۹۵۰-۱۹۶۳ م.)
۸۸.....	ارجاعات
۹۵.....	فصل دوم- جنبش‌های اسلامی سنی (۱۹۵۰-۱۹۶۳ م.)
۹۶.....	شاخصه‌های تأثیر و هایت
۹۸.....	جمعیت ارشاد اسلامی: گونه جدید اسلامی
۹۹.....	ارتباط با جهان خارج و تأثیر آن
۱۰۴.....	اندیشه جمعیت ارشاد اسلامی
۱۰۶.....	فعالیت‌های جمعیت ارشاد و افکار اجتماعی آن
۱۱۰.....	افکار و فعالیت‌های سیاسی
۱۱۰.....	الف- داخلی
۱۱۴.....	ب- خارجی

۱۱۴.....	آغاز قهقرا.....
۱۱۹.....	پایان جمعیت ارشاد.....
۱۲۳.....	ارجاعات.....
۱۲۷.....	فصل سوم - جنبش‌های اسلامی شیعه (۱۹۵۰-۱۹۶۳ م.)
۱۲۹.....	نقش فقها و مجتهدان.....
۱۳۳.....	۸۵ ترکیب مذهبی شیعیان کویت.....
۱۳۳.....	جماعت اصولیان دوازده امامی.....
۱۳۳.....	جماعت اخباریان.....
۱۳۵.....	جماعت شیخیه.....
۱۳۶.....	حرکت اسلامی شیعه در جامعه کویت.....
۱۳۷.....	سازمان‌های حرکت اسلامی شیعه.....
۱۴۰.....	مساجد و حسینیه‌ها.....
۱۴۳.....	شعائر مذهبی شیعیان.....
۱۴۶.....	افکار شیعیان و فعالیت‌های آنان در جامعه.....
۱۴۶.....	- پائین بودن سطح علمی و فرهنگی.....
۱۴۷.....	- تناقضات اجتماعی.....
۱۴۹.....	- شیعه و سیاست.....
۱۵۲.....	ارجاعات.....

دوره تاریخی دوم (۱۹۶۳-۱۹۸۱ م.)

۱۵۷.....	فصل چهارم - جامعه کویت در دوره دوم (۱۹۶۳-۱۹۸۱ م.)
۱۶۰.....	ترکیب جامعه کویت.....
۱۶۱.....	طبقه سرمایه‌دار.....
۱۶۲.....	طبقه متوسط.....

۱۶۳.....	طبقه فقیر.....
۱۶۴.....	زندگی اجتماعی: جامعه کویت، واقعیت‌ها و چشم‌اندازها.....
۱۶۶.....	زندگی فکری و فرهنگی.....
۱۶۶.....	مطبوعات.....
۱۶۹.....	زندگی آموزشی.....
۱۷۱.....	انجمن‌ها و باشگاه‌های فرهنگی.....
۱۷۴.....	زندگی سیاسی.....
۱۷۴.....	تحول در زندگی دموکراتیک.....
۱۷۹.....	مرحله نوین.....
۱۸۳.....	جنبش‌های اسلامی در کویت ۱۹۶۳-۱۹۸۱ م.....
۱۸۴.....	ارجاعات.....
۱۸۷.....	فصل پنجم- جنبش‌های اسلامی سنی (۱۹۶۳-۱۹۸۱ م).....
۱۸۷.....	اخوان المسلمین.....
۱۹۰.....	روابط بین مجموعه‌ها.....
۱۹۱.....	اخوان کویت.....
۱۹۳.....	جمعیت اصلاح اجتماعی ۱۹۶۳ م.....
۱۹۶.....	اخوان المسلمین و جمعیت اصلاح اجتماعی.....
۱۹۹.....	جمعیت اصلاح اجتماعی و سیاست درهای باز.....
۲۰۴.....	اخوان المسلمین کویت و احیای مجدد.....
۲۰۶.....	فعالیت در مساجد.....
۲۰۷.....	ورود به مناطق قبائل.....
۲۰۸.....	سیاست درهای باز و توسعه.....
۲۱۳.....	جماعت تبلیغ.....
۲۱۳.....	پیدایش جماعت تبلیغ و اصول آن.....

۲۱۴	جماعت تبلیغ در کویت
۲۱۷	برنامه کاری
۲۲۱	مرحله جدید و چالش‌ها
۲۲۷	جنبش سلفیه
۲۲۷	سرم‌نشاء و آغاز: گرایش فکری ۱۹۶۹-۱۹۷۴م.
۲۳۲	تغییر و گشایش ۱۹۷۴-۱۹۸۱م.
۲۳۷	آثار تغییرات و سیاست درهای باز
۲۴۱	جنبش اسلامی سنی و تأثیرات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی آن
۲۴۱	روابط بین جنبش‌های اسلامی
۲۴۵	تأثیرات فرهنگی
۲۴۶	تأثیرات اجتماعی
۲۴۸	تأثیرات سیاسی
۲۵۳	ارجاعات
۲۵۷	فصل ششم - جنبش اسلامی شیعه (۱۹۶۳-۱۹۸۱م.)
۲۵۷	تغییر وضعیت شیعیان
۲۵۹	جریان‌های جدید شیعه
۲۶۱	ایدئولوژی جدید شیعه: افکار حزب الدعوة اسلامی در کویت
۲۶۶	رویکرد باز به جامعه
۲۶۹	انجمن از داخل
۲۷۱	فعالیت‌های عمومی انجمن فرهنگ اسلامی
۲۷۸	جماعت شیرازی‌ها
۲۸۶	شیعه پس از انقلاب ایران
۲۹۴	نهادهای و تمادهای سنی شیعه
۲۹۷	مساجد و حسینیه‌ها

۳۰۵.....	جنبش اسلامی شیعه: تأثیرات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی آن
۳۰۵.....	پیامدهای فرهنگی.....
۳۰۷.....	پیامدهای اجتماعی.....
۳۱۰.....	آثار سیاسی.....
۳۱۴.....	ارجاعات.....
۳۱۹.....	پایان.....
۳۳۰.....	ارجاعات.....
۳۳۱.....	فهرست منابع.....

پیشگفتار مترجم

آن زمان تابستان ۱۳۹۷ بود. من در انتظار موافقت مقامات کویت با پذیرش همکاری محمد ایرانی به عنوان سفیر جدید جمهوری اسلامی ایران در کویت به سر می بردم. تعطیلی تابستان برنامه های شامگاهی من را مثل حضور در دیوانیه ها و مراسم روزهای ملی کشورهای خارجی مقیم کمینه کرده بود؛ و شب کویت را در کنار بازگشت خانواده به ایران ملال آور می ساخت.

در تدبیر حال و مدیریت احوال اندیشه می کردم که چگونه می توان زمان نامعلوم شامگاه را در خارج از سفرات بهینه کرد و از طول زمان کاست. نوشتن خاطرات دوران مأموریت که امر مرسوم می میان مأموران است نه برایم جذابیتی داشت و نه امکانی. از مدت چهار سال و اندی که بر من گذشت، دست نوشته ای نداشتم تا بخواهم آن را تنظیم کنم. مراجعه به حافظه هم کارآمد نبود. برخی اخبار و تحولات نیز در ردیف طبقه بندی قرار می گرفتند؛ بسا که قابل نقل هم نبودند. برخی دیگر را هم از شدت تلخی میلی به مرورشان نداشتم.

چندی بود کتاب تازه ای به نام «الحركات الاسلاميه السنيه و الشيعيه في الكويت ۱۹۵۰-۱۹۸۱ م.» نوشته علی فهد الزمیع از سوی مؤسسه "دار نهوض" در کویت منتشر شده بود. من در آن زمان با هوای گرم و شب های طولانی، فرصت کردم تا این کتاب را بخوانم و یادداشت هایی از آن بردارم. در واقع آنچه در این کتاب نظرم را جلب کرد و متعاقباً مرا به فکر ترجمه واداشت، نوع نگاه نویسنده به اسلام گرایی، حرکت های اسلامی در کویت و ارتباط آن با دیگر نقاط جهان اسلام بود.

اقامت چهارساله من در کویت و مشاهده تحولات و احساس روندهای موجود، با مطالعه این کتاب، گذشته را بازجست، می توانم بگویم بعد از گذشت چند دهه از آن

تحولات و گذر بیش از سی سال از نگارش رساله، فضای کویت و دایرة فعالیت حرکت‌های اسلامی و تعامل ساختار سیاسی با این حرکت‌ها کم‌وبیش بر همان منوال مانده است. گویا این تحولات به گونه سابق، ولی در دوره‌ای جدید همچنان رخ می‌دهد. تصور می‌کنم تحولات اجتماعی، فرهنگی، دینی و مذهبی کویت طی سال‌های آینده، اکنون که شیخ صباح الاحمد در گذشته است، به گونه‌ای متفاوت از گذشته رقم نخواهد خورد. هرچند در عرصه سیاست، نمی‌توان رخدادها و روندهای یکسانی را انتظار داشت، تغییرات سیاسی جز در بستر مانای تحولات اجتماعی و دینی تأثیرات آنی بر جای نخواهند گذاشت.

اکنون خرسندم که دو سال پس از اقدام به ترجمه، این کتاب با نام "اسلام‌گرایی در کویت" در اختیار مخاطبان قرار می‌گیرد. در اینجا لازم می‌بینم مراتب سپاس و قدردانی خود را از جناب آقایان دکتر سهد محمدکاظم سجادیور رئیس محترم مرکز مطالعات سیاسی بین‌المللی، دکتر سعید خطیب‌زاده و دکتر مجید قافله‌باشی معاونان محترم مرکز و اداره محترم هماهنگی امور پژوهشی و نشر برای ارائه این اثر به دوستداران کتاب و علاقه‌مندان تحولات اسلام‌گرایی ابرار کنم. همچنین از جناب آقای حسن زرنگار ابرقویی و همه افرادی که در تحریر، شکل و محتوا برای موفقیت این کار به یاری من آمدند، از جمله فرزندان حمید که در ویراستگی ترجمه شتاب‌زده و تطبیق ارجاعات متن، به من کمک فراوانی کرد و ترجمه مقدمه و پیش‌گفتار نویسنده کتاب را انجام داد تشکر و تقدیر می‌کنم.

تهران

جمعه ۱۷ مهرماه ۱۳۹۹

مقدمه مترجم

الف - درباره کویت

کویت کشور کوچکی در منتهی‌الیه غرب خلیج فارس است. مساحت کنونی‌اش به سختی از ۱۷۰۰۰ کیلومترمربع تجاوز می‌کند. شاید بتوان آن را منحصر به فردترین کشور خلیج فارس دانست. آنچه کویت را از سایر کشورهای خلیج فارس متمایز کرده است، به موقعیت جغرافیایی، روش حکومت، اعتدال سیاسی و تساهل اجتماعی و فرهنگی آن بازمی‌گردد. این حالت انحصاری در ابعاد مختلفی خود را می‌نماید.

نوع نظام سیاسی کویت مانند قطر، امیری است. در کنار نظام سیاسی سایر کشورهای خلیج فارس (پادشاهی یا سلطانی)، امیر بر تمام شئون حکومت و جامعه حکم می‌راند. ماده ۴ قانون اساسی حکومت بر کویت از آن فرزندان و نوادگان مبارک الکبیر متوفای ۱۹۱۵م. هفتمین حاکم از آل صباح و پدر شیخ سالم و شیخ جابر و شیخ حمد می‌داند. در قانون اساسی کویت اشاره‌ای به اینکه امیر از خاندان جابری یا سالمی باشد نشده است. باین وجود حکمرانی بر کویت طی دهه‌های متمادی، بین امرایی از فرزندان و نوادگان جابر مبارک الصباح، یا سالم مبارک الصباح در چرخش بوده است. می‌توان افراد دیگری را از تیره دیگر فرزندان مبارک الکبیر مانند نوادگان حمد مبارک الصباح، به صورت بالقوه امرای آینده کویت دانست.

۱. سیاسی

نظام سیاسی کویت نه در بنیاد (زیرا که همچنان یک نظام غیر جمهوری است)، بلکه در روش حکومت با دیگر کشورهای خلیج فارس تفاوت‌های مشهودی دارد. به جز امیر که

به موجب قانون نمی‌توان با وی برخورد کرد، دیگر اعضای دولت حتی اگر از خاندان حاکم باشند از انتقاد، برکناری یا استیضاح در مجلس یا محاکمه مصون نیستند. این موضوع از یک منظر نمایانگر نوعی تعامل و میان‌گش اجتماعی است که راه را برای اظهار نظر، انتقاد و سؤال از مسئولان می‌گشاید؛ اما در غیاب بلوغ سیاسی برخی جریان‌های سیاسی و اجتماعی، این مسئله طی ادوار مختلف، عملاً منجر به یک روند اصطکاک‌آمیز و فرسایشی و جدال مستمر بین دولت - حاکمیت و طیف مخالفان دولت (معارضه) شده است. تنها در خلال سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۹ م.، نخست‌وزیر بیش از ۵ بار استعفا داده و کابینه مجدد تشکیل شده است. وزرای کویتی پس از انتصاب، با فاصله کوتاهی به خاطر اقدامات وزرای قبلی استیضاح و برکنار می‌شوند. این موضوعی نیست که مطلوب دستگاه حاکم باشد. لکن قوت و قدرت جریان‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی در کویت و فضای موجود پارلمانی برای استیضاح و برکناری، این فرصت را در کویت به وجود آورده است. البته کویت به عنوان کشوری که دهه‌های متمادی تمرین دموکراسی کرده است، بهای آن را نیز می‌پردازد.

نکته مهم دیگر در باب مختصات کویت امروز، برخورداری از یک سیاست اعتدالی و تعامل میانه رونده با موضوعات سیاست خارجی است. امروز به سختی می‌توان کویت را ضلعی از اضلاع مثلث عربستان، بحرین و امارات شمرد. از سال ۲۰۱۷ م. که این سه کشور شورای همکاری خلیج فارس در یک صف قرار گرفتند و قطر را در محاصره قرار دادند، انتظار داشتند کویت به آنان بپیوندد. اما کویت به دلیل همان سیاست توازن و اعتدال ترجیح داد برخلاف میل عربستان، خود را در مقام یک میانجی معرفی کند تا تعهدات یک میانجی، وی را از تیررس عربستان نگاه‌دارد.

به‌طور کلی کویت طی ادوار گذشته با اتخاذ سیاست خارجی اعتدال‌گرا کوشیده است هم خود را از تنش‌های فزاینده منطقه‌ای برهاند، هم با میانجی‌گری بین قطب‌های منطقه‌ای خود را درگیر در محور منطقه‌ای خاصی نگرداند. این رویکرد در سیاست خارجی کویت در تنظیم مناسبات با عربستان و سایر کشورهای شورای همکاری و

همچنین ملاحظات در خصوص رابطه با ایران، به وضوح دیدنی است. روابط کویت با عراق جدید از ۲۰۰۳ م. نمونه‌ای از این سیاست اعتدال است. کویت برخلاف دیگر کشورهای حوزه خلیج فارس از نخستین کشورهایی بود که از عراق جدید حمایت کرد، و سیاستش را بر توسعه مناسبات با این کشور قرار داد.

مناسبات کویت با ایران به‌طور کلی از قاعده سیاست توازن و اعتدال پیروی کرده است. کویت در جنگ عراق علیه ایران از جمله حامیان مالی صدام بود، اما این موضوع موجب نشد ایران بلافاصله پس از اشغال کویت، در راستای عدم پذیرش تجاوز و تغییر وضعیت موجود، از اصول خود در محکومیت حمله عراق عدول کند. ایران، در برابر حمایت‌های کویت از رژیم بعث عراق، حمله عراق را حتی قبل از کشورهای شورای همکاری محکوم کرد. خدمات ارائه شده به کویته‌ها برای ورود به ایران و اقدام به خاموش کردن حمله‌های نفت کویت در کنار ۱۰ کشور دارای این فناوری، موضوعی نیست که فراموش شود. شرکت نفت کویت هر سال از کشورهای شرکت‌کننده از جمله ایران بابت این اقدام سیاست‌گذاری می‌کند.

با محکومیت اشغال کویت، روابط ایران و کویت دوره جدیدی را آغاز کرد و طرفین توسعه مناسبات دوجانبه را مبنای روابطشان قرار دادند. با این وجود برخی وقایع سال‌های اخیر از جمله حمله ائتلاف متجاوز به یمن در فروردین ۱۳۹۴ ش، پرونده موهوم هسته‌بدلی در مرداد ۱۳۹۴ ش، حمله خودسرانه به سفارت عربستان سعودی در تهران در دی‌ماه ۱۳۹۴ ش، و همچنین فشارهای عربستان موجب شد تا کویت روابط و اقدامات مرتبط با مناسبات دوجانبه خود را علی‌رغم سفر استثنایی شیخ صباح در خرداد ۱۳۹۳ ش به ایران، از حالت فعال خارج کند و این روابط در مقطع فعلی (یعنی تا ۱۳۹۹) در حالت رکود قرار گیرد.

در عین حال کویت در پیروی از سیاست خارجی توازن‌بخش، سعی کرده مناسباتش را با ایران به گونه‌ای پیش‌برد تا در صورت گشایش منافذ و مجاری دیپلماتیک، فصل جدیدی از نقش‌تنش‌زدایانه‌اش را در روابط ایران و کشورهای

شورای همکاری خلیج فارس و مشخصاً عربستان پی‌گیرد و روابطش را با ایران را گسترش دهد. تبادل نامه بین امیر سابق کویت و رئیس‌جمهوری اسلامی ایران در خصوص گفتگوهای ایران و کشورهای شورای همکاری در سال ۱۳۹۵ ش و همچنین استقبال کویت از ابتکار طرح صلح هرمز در سال ۱۳۹۸ ش، نمونه‌هایی از علاقه کویت به تقویت روندهای مذاکراتی بین ایران و همسایگان جنوبی‌اش است.

۲. اقتصادی

کویت تا پیش از جنگ ایران و عراق بهره‌فراوانی از موقعیت جغرافیایی‌اش می‌برد. در آن مقطع زمانی بنادر سایر کشورهای عرب خلیج فارس مانند امارات چندان توسعه نیافته بودند. از همین رو کویت می‌توانست با اتصال به بازارهای مهم ایران و عراق برای خود موقعیت تجاری و اقتصادی ویژه‌ای فراهم سازد. جنگ عراق علیه ایران و سپس حمله عراق به کویت در سال ۱۹۹۰ م. علاوه بر ایجاد ناامنی در خلیج فارس، هزینه‌های مستقیمی را بر کویت تحمیل کرد. اشغال کویت، هم به پایه‌های اقتصادی و موقعیت تجاری این کشور آسیب زد، هم اعتماد سیاسی و سرمایه اجتماعی کویت را تضعیف کرد. عدم اعتماد و نگرانی نسبت به تحولات پیرامونی همچنان در میان لایه‌های اجتماعی و برخی نخبگان کویتی احساس می‌شود.

این موضوع را می‌توان یکی از ویژگی‌های اصلی فضای عمومی کویت انگاشت. احساس عدم امنیت ناشی از اشغال کویت از سوی رژیم بعث عراق، همچنان در لایه‌های اقتصادی و تجاری مشهود است. وابستگی بیش از ۹۰ درصدی درآمد دولت کویت به صادرات نفت و احتمال بروز تنش و بی‌ثباتی در خلیج فارس، کویت را بیش از سایر کشورها نگران می‌کند. تأکید همیشگی دولت کویت بر راه‌حل‌های سیاسی برای پایان مناقشات منطقه‌ای و تصریح به روندهای مذاکراتی ناشی از همین آسیب‌پذیری فزاینده است. حمله رژیم بعث عراق به کویت در ابعاد مختلف، آثار سوئی بر کویت برجای گذاشت. در فضای پس از آزادسازی کویت از اشغال عراق، کشورهای

دیگر منطقه، به ویژه امارات متحده عربی، با توسعه بنادر و زیرساخت‌ها در عرصه ارتباطات تجاری و حمل و نقل دریایی، نقشی را که کویت طی دهه‌های ۶۰ و ۷۰ میلادی داشت، تصاحب کردند.

در خصوص منابع انرژی، بازار سرمایه، نیروی کار، تعلقات و ارتباطات خلیج فارسی و پایگاه بودن برای نیروهای خارجی، کویت با سایر کشورهای شورای همکاری مشابیهایی دارد. کویت امروزه با منابع نفتی سرشار و جمعیت کم، همچنان به عنوان کشوری ثروتمند اما تک محصول شناخته می شود. طی یک دهه اخیر، مجموعه شرایط و وضعیتی که در سطور بالا بدان اشاره شد، تصمیم گیران و دولت مردان کویتی را بر آن داشت تا با هدف تنوع بخشی به منابع درآمدی و خروج از اقتصاد تک محصولی، تلاش خود را معطوف به تقویت و توسعه زیرساخت‌های اقتصادی کشور کنند. در همین جهت برای جذب سرمایه گذاری‌ها قوانین تسهیل کننده‌ای را تدوین کرده‌اند.

کویت برای خروج از اقتصاد نفت - محور با جذب میلیاردها دلار سرمایه گذاری خارجی، با هدف تبدیل خود به مرکز مالی - تجاری در غرب خلیج فارس چشم انداز ۲۰۳۵ م. را به عنوان نقشه راهی منسجم دنبال می کند. این طرح بلندپروازانه می تواند کویت را مبدأ ارتباط و اتصال راه‌های دریایی - زمینی و هوایی، از خلیج فارس به مدیترانه و منطقه اوراسیا گرداند.

چشم انداز "کویت ۲۰۳۵" برنامه‌های مختلفی را دربرمی گیرد؛ پروژه احداث شهر ابریشم (مدینه الحریر)، اتصال جزایر پنج گانه کویتی در خلیج فارس به یکدیگر؛ و احداث و گسترش بندر مبارک الکبیر در منتهی الیه شمال غربی خلیج فارس در مجاورت بندر فاو و ام‌القصر عراق از آن جمله‌اند. دولت کویت، به دنبال تبدیل این کشور به مرکز مالی و انرژی منطقه‌ای است. این ابر پروژه‌ها قرار است با مشارکت شرکت‌های چینی و غربی، و جذب میلیاردها دلار برای سرمایه گذاری تکمیل شوند.

کویت در پیش برد چشم انداز ۲۰۳۵ م. با محدودیت‌ها و مشکلاتی مواجه است. جغرافیای سیاسی یکی از این مشکلات است. کویت در کرانه شمال غرب خلیج فارس

با دو همسایه خود مرز آبی دارد. همسایگانی که می‌توانند مانند مجاری تنفسی، شرایط این کشور را به سال‌های شکوفایی اقتصادی-تجاری بازگردانند. ایران و عراق در حکم مسیرهای ارتباطی برای اتصال کویت به مدیترانه، حوزه اوراسیا و اروپا هستند. ولی کویت بنا به ملاحظات و محدودیت‌ها چندان رغبتی به پیگیری راهبردی تجاری را با ایران ندارد. در مقابل، عراق نیز تمایل جدی برای کار با کویت را نشان نمی‌دهد. عراق بندر مبارک الکبیر را رقیبی جدی برای احداث بندر فاو و ام‌القصر می‌داند، و هرگونه توسعه این بندر کویت را مساوی خروج خود از مزیت اقتصادی و تجاری می‌انگارد. تقویت روابط با عراق و ایران، کویت را در دستیابی به اهداف چشم‌انداز راهبردی-اش در طرح ۲۰۳۵ کمک کند. در غیر این صورت کویت به‌خودی‌خود فاقد امتیازات جغرافیای سیاسی برای کار تجاری کلان در منطقه است.

۳. اجتماعی

مزیتی که در صحنه اجتماعی کویت را به نسبت سایر کشورهای خلیج فارس شاخص می‌نماید، امکان ارتباط گسترده طبقات مختلف اجتماعی از طریق نهادی به نام دیوانیه‌ها است. دیوانیه‌ها که تعداد رسمی‌شان به ۷۰۰ نقطه می‌رسد، به‌صورت هفتگی درهایشان به روی مراجعین گشوده می‌شود. به این ترتیب، شبانگاهان کویت را پویایی آشکار دیوانیه‌ها می‌آراید. دیوانیه‌هایی مانند الزلزله، بوخمسین، ملا، شمالان، فارسی و الکاظمی از جمله دیوانیه‌های مشهوری‌اند که هر هفته مردم را می‌پذیرند. وزراء، نمایندگان و مقامات کویتی نیز هر یک دیوانیه‌هایی دارند. اگر نتوان وزیری یا مقامی را به شکل رسمی در موعد اداری دید، می‌توان در دیوانیه وی حاضر شد و امور مربوط به او را پی‌گرفت. در دیوانیه‌ها مسائل مختلف اجتماعی و سیاسی مورد بحث و گفت‌وگو قرار می‌گیرند. این موضوع در ماه رمضان رونق فزون‌تری دارد. حساب محرم و مجالس حسینی و اهل‌البیت علیهم‌السلام هم در گردهمایی مردمی بسیار روشن است.

از جمله ویژگی‌های متمایزکننده کویت نسبت به دیگر کشورهای حوزه خلیج فارس می‌توان به حضور و همزیستی اجتماعی مسالمت‌آمیز شیعیان و اهل تسنن اشاره کرد. بر اساس آمار و برآوردهای مختلف، ۳۰ درصد جمعیت ۱/۵ میلیون نفری کویت را شیعیان تشکیل می‌دهند. این افراد عمدتاً خانواده‌هایی‌اند که از حدود سه قرن پیش، از ایران، جنوب عراق و عربستان به محدوده کویت فعلی آمده‌اند و امروز در بافت جمعیتی کویت خانواده‌های بزرگی را تشکیل می‌دهند. قدمت حضور ایرانیان اعم از شیعه و سنی، از بلوچستان تا خوزستان، بوشهر، فارس و چهارمحال و بختیاری در کویت به دهه‌های گذشته برمی‌گردد. خانواده‌های کعبی، بهبهانی، بوشهری، بهمن، اشکنانی، قبازرد، حیات، بستکی، عوضی (اوزی)، لاری، کندری و معرفی از جمله خانواده‌های ایرانی‌تبار معروف و متنفذ ساکن کویت‌اند. این افراد ارتباط خود با سبب‌های مادری را حفظ کرده و همچنان به زبان فارسی سخن می‌گویند.

یکی از ویژگی‌های قابل توجه کویت وجود فضای آزاد برای رشد و نمو جریانات سیاسی و اجتماعی است. در فقدان فعالیت احزاب سیاسی در کشور، نهادها، تشکلات، سازمان‌ها و جریانات تا جایی آزادند که وارد مسائل امنیتی بشوند، یا علیه عربستان و تاحدی آمریکا موضعی نگیرند. در صورت عدم ورود به حوزه ممنوعه، جریانات سیاسی - اجتماعی با برخورداری از امکانات و حتی حمایت‌های دولتی، می‌توانند به فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی متنوعی بپردازند. چارچوب و محتوای پیش‌رو نشان از این امر دارد که جریانات شیعی و سنی با گرایش‌های متفاوت، چگونه کویت را محل مناسبی برای فعالیت خود می‌دانند. آن‌ها طی دهه‌های متمادی رشد و نمو یافته و حتی پس از فراز و فرودهای سیاسی می‌توانند همچنان به فعالیت خود در عرصه‌های اجتماعی و حتی سیاسی امیدوار باشند. این فضا به خوبی در مجلس کویت تبلور دارد. شیعیان، سلفی‌ها و اخوانی‌ها نمود کامل این فعالیت برای تبلیغ و راهیابی به مجلس ۵۰ نفره کویت‌اند. آنچه در اینجا مطرح شد مولود شرایط کنونی کویت نیست؛ بلکه امکانی

است که طی دهه‌های متمادی تا امروز، در کویت شکل گرفته و در این کتاب بررسی شده است.

شرایط قبل و بعد از استقلال ۱۹۶۱م، قبل و بعد از اشغال ۱۹۹۰م، و قبل و بعد از تحولات بهار عربی ۲۰۱۱م، که هر یک نقطه عطفی در تاریخ تحولات کویت به حساب می‌آیند، نتوانسته این شرایط را به عنوان یک مطالبه سیاسی و اجتماعی نابود کند. هر یک از تحولات مهم، فضای کویت را برای این جریانات باز و بسته کرده، ولی اصل موضوع را که حاکی از یک میان‌کنش اجتماعی است، هرگز مسدود نکرده است.

۴. اسلام‌گرایی

سال‌های دهه ۵۰ میلادی به بعد، دوره متمایزی در رشد و شکل‌گیری ساختار جدید اجتماعی کویت است. این نقطه زمانی با پدیده‌ها و تحولاتی همراه است که کویت را از جامعه‌ای سنتی، به جامعه‌ای روزآمد و آشنا با غرب و نهادهای جدید منتقل می‌کند. تحولات آن دوره زمانی، جریان‌های اسلامی را نیز به شدت تحت تأثیر خود قرار داد. در خلال همین تحولات بود که زمینه را برای تشکیل انجمن‌ها و حرکت‌ها اسلامی مهیا کرد. جریانات اسلام‌گرای دهه‌های ۶۰ و ۷۰ میلادی در فضای متفاوت سیاسی-اجتماعی خاورمیانه آن دوره، با گرایش‌های فکری متفاوتی مواجه بودند؛ از جمله آن‌ها می‌توان به جنبش‌های ملی‌گرایانه، قومی-عربی سکولار و حرکت‌های سوسیالیستی اشاره کرد. رویارویی با نفوذ ارزش‌های غربی و تمرکز بر موضوعات و مسائل اجتماعی عمده اهداف و کارکرد جریان‌های اسلامی بود.

طی دهه‌های متمادی چند نحله فکری اسلام‌گرا در ساختار سیاسی-اجتماعی کویت فعال بوده‌اند. به‌طور کلی جریانات اسلامی کویت در قالب شکل‌های اسلامی اهل سنت و شیعه قابل تقسیم هستند. تشکل‌های منتسب به جریانات سلفی، اخوانی و شیعی را می‌توان سه نیروی اصلی اسلام‌گرایی در کویت دانست.

جریان اخوانی کویت امروز، در قالب دو شکل "الحركة الدستورية الاسلامية" (حدس - جنبش قانون اساسی اسلامی) در حوزه سیاسی و "جمعية الاصلاح الاجتماعي" در حوزه اجتماعی فعالیت دارند. نمایندگان منتسب به حدس طی ادوار گذشته در مجالس مختلف کویت حضور داشته و مطالبات سیاسی و تشکلی خود را همواره از دولت و حاکمیت درخواست‌اند. اخوانی‌های کویت در حوزه‌های اجتماعی نیز بازنمایی دارند. این جریان گرچه به خاطر تحولات سیاسی یک دهه اخیر سعی کرده خود را مستقل از جریان اخوان المسلمین مادر نشان دهد، در موضوعاتی همچون حمایت از فلسطین، همسو با گرایش اصلی اخوان در منطقه است. اخوانی‌های کویت از دیرباز در بخش‌های آموزشی، فرهنگی نیز فعال بوده‌اند. این جریان برای در اختیار گرفتن وزارتخانه‌هایی مانند آموزش، اوقاف و امور اجتماعی همواره در حال امتیازگیری و مطالبه از دستگاه سیاسی بوده‌اند.

جریان سلفی از نظر سیاسی نزدیک به عربستان و متأثر از آموزه‌های سلفی - وهابی - اند. نمود و ظهور اجتماعی سلفی‌ها عموماً در قالب فعالیت‌های تبلیغی و اعطان سلفی و تصدی امور خیریه‌ها و فعالیت "جمعية احياء التراث الاسلامی" است. به دلیل ساختار متمایز جامعه کویت و نهادینه شدن آزادی‌های اجتماعی و فردی در این کشور، سلفی‌ها امکان تحمیل نظرات و ایده‌های واپس‌گرایانه خود را ندارند.

جریانات اسلامی شیعه با بهره‌مندی از فضای اجتماعی و سیاسی متمایز کویت در دو شکل "جمعية الثقافة الاجتماعية" و "التحالف الاسلامی الوطنی" به فعالیت مشغولند. حضور شیعیان در کویت قدمتی به اندازه تاریخ کویت دارد. مهاجران شیعه از ایران، منطقه شرقی عربستان، بحرین و عراق ترکیب جمعیتی و تنوع فکری شیعیان را شکل داده‌اند. تنوع مبادی مهاجران شیعه بر فعالیت‌های آنان در مجموعه‌های دینی نیز تأثیر گذاشته است.

به‌طور کلی می‌توان گفت حرکت‌ها و جریان‌های اسلامی در کویت تمرکز بیشتر خود را بر فعالیت‌های اجتماعی قرار داده‌اند. این مشی و رفتار اجتماعی از یک‌سو

باعث افزایش حضور این تشکل‌ها در لایه‌های اجتماعی شده و از سوی دیگر آن‌ها را از محدودیت‌های ساختار سیاسی نگه‌داشته است. اخوانی‌ها در بستر اجتماعی خود همچنان به فعالیت و حضور در میدان سیاست ادامه می‌دهند، اما سلفی‌ها در حوزه اجتماعی غیر دینی میدان چندانی برای اقدام ندارند. شیعیان نیز با بهره‌مندی از فضای نیمه‌بازی که حاکمیت طی ادوار گذشته برای آنان مهیا ساخته، به فعالیت‌های خود در حوزه‌های اجتماعی ادامه می‌دهند.

این موضوع، همانی است که به تفصیل در کتاب جنبش‌های اسلامی در کویت مورد بحث و مذاقه قرار گرفته و مخاطبان را با جریان‌ات اسلام‌گرا در بستر تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کویت آشنا می‌سازد.

ب- درباره کتاب

کتاب جنبش‌های اسلامی در کویت، بدر اصل، برگردانی عربی از متن انگلیسی^{۱۱} رساله دکتری علی فهد الزمیع، یک متفکر کوشی در خصوص تحولات فکری و تاریخی حرکت‌های اسلامی شیعه و سنی در فاصله سال‌های ۱۹۵۰-۱۹۸۱م. کویت است. نویسنده در سال ۱۹۸۸م. در دانشگاه اکستر بریتانیا از رساله خود دفاع کرد و پس از حدود سه دهه، آن گونه که در مقدمه کتاب آمده است، تصمیم می‌گیرد متن رساله خود را بدون هیچ تغییری به دست ترجمه و نشر بپردازد. ترجمه رساله انگلیسی به عربی از سوی بدر ناصر مطیری صورت پذیرفته است.

علی الزمیع در این کتاب، روند شکل‌گیری و فعالیت حرکت‌های اسلامی اخوان‌المسلمین، سلفی، جماعت تبلیغ و شیعیان را در بستر تحولات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کویت، در گستره‌ای ۳۰ ساله (۱۹۵۰-۱۹۸۱م.) مورد بحث و بررسی

۱. علی فهد الزمیع، الحركات الإسلامية السنية و الشيعية في الكويت، تطورها الفكری و التاريخی، الجزء الأول، ۱۹۵۰-۱۹۸۱ ترجمه بدر ناصر المطیری، کویت: دار نهوض للدراسات والنشر (۲۰۱۸ م.)

ii. Al Zumai, Ali Fahad, The intellectual and historical development of the Islamic movement in Kuwait 1950 – 1981 (Ph. D) University of Exeter, 1988

قرار داده و فقط در نقاطی که لازم دیده به مسائل ساختاری و تشکیلاتی آن‌ها پرداخته است. از این جهت، کتاب هم فضای کلی درونی کویت و تا حدی مناطق پیرامونی را ترسیم می‌کند، هم به بحث و بررسی تفصیلی این حرکت‌ها می‌پردازد.

در واقع اهمیت این کتاب ناشی از بیان یک سلسله آمار، ارقام، نام‌ها، اساسنامه و مرامنامه سازمانی در کویت آن دوران نیست؛ بلکه امتیاز آن در پرداخت این نکات نهفته است که: ۱: چگونه حرکت‌های اسلامی در بستر جامعه پدیدار شدند و توانستند در تعامل با محیط‌زیست خود رشد کنند. ۲: چه عواملی به رشد و ارتقای آنان انجامید. ۳: چه عللی فضا را برای فعالیت آنان تنگ کرد. ۴: آن‌ها چگونه از گشودگی فضای کویت استفاده کردند و فرصت را برای ارائه دیدگاه خود در قالب سازمانی اسلامی که گاه‌گاه تنه‌ای هم به سیاست می‌زدند، حفظ کردند. ۵: تعامل اهل سیاست و دیانت در بزنگاه‌های تاریخی چگونه بود.

پیشگفتار و مقدمه نویسنده کتاب که در صفحه‌های آینده می‌بینید، می‌تواند مدخل تفصیلی‌تری برای آنچه خواننده از کتاب می‌جوید، به حساب آید.

ج- روش کار

نمی‌خواهم آنچه را می‌خوانید نقدی بر کتاب بدانم؛ این موارد صرفاً توضیحاتی‌اند از سوی مترجم نسبت به روش ترجمه و محتوای اثر؛ بسا که به واسطه آن خوانندگان در مسیری که برای تعامل با این کتاب در ترجمه و تحقیق پیموده‌ام، قرار گیرند و قبل از ورود به متن تصویری کلی از کتاب دریابند:

۱- در ترجمه کوشیده‌ام بیشینه وفاداری را به متن اصلی داشته باشم تا بتوانم تصویری نسبتاً کامل و البته دقیق، از مفاد کتاب و رویکرد و دیدگاه‌های نویسنده کتاب، در ذهن خوانندگان بر سازم. رعایت امانت در ترجمه موجب می‌شود تا خوانندگان فارسی‌زبان، نسبتی نزدیک با صورت اصلی کتاب برقرار کنند و در پی آن بتوانند با دریافت مفاهیم و مدعیات کتاب، در یک کنش متقابل، به ارزیابی دیدگاه و نظر

نویسنده بنشینند. اهمیت این کتاب افزون بر بررسی فعالیت جریان‌ات اسلامی در کویت و روند شکل‌گیری و نهادینگی آنان، به تحلیل‌های فرهنگی- دینی نویسنده در تبیین شرایط اجتماعی کویت نیز بازمی‌گردد.

۲- افزون بر متن، خود را به فصل‌بندی، پاراگراف‌ها و شمارگان پاورقی‌های کتاب که به پایان هر فصل منتقل شده، مقید دانسته‌ام. حتی در برخی موارد که با ساختار کتاب نیز همسو نبودم، ترجیح دادم تا شکل و سازمان ترجمان کتاب، به همان صورتی باشد که متن عربی طبق آن تنظیم شده است؛ تا خواننده یارای آن باشد که متن فارسی را بسان متن عربی ببیند.

۳- یکی از مشکلات بر سر راه ترجمه متن عربی آن بود که در سراسر کتاب، هر پاراگراف، حتی افزون بر ۲۰ سطر، یک جمله را تشکیل می‌داد. در این وضعیت جملات پایه و پیرو، معطوف و معطوف علیه، شرطی، وابسته و پیوندی در هر پاراگراف به شدت با یکدیگر مداخله شده و درک مطلب را دشوار می‌ساخت. تدبیر ناگزیر مترجم در این رابطه، قطع جملات طولانی و توپرتوی پاراگراف‌ها بود تا به دنبال آن خوانش و فهم کتاب آسان و روان شود.

۴- همچنان‌که اشاره شد، کتاب عربی، برگردانی از متن انگلیسی رساله دکتری نگارنده است. به تعبیر دیگر، این کتاب، برگردانی است از نوشتار یک نویسنده عرب که با استناد به متون عربی، متن خود را به انگلیسی نگاشته؛ پس از آن نیز دوباره این متن به عربی برگردانده شده است. با توجه به عدم دسترسی مترجم فارسی به متن اصلی انگلیسی، تطبیق متن عربی با متن انگلیسی امکان‌پذیر نبود. این موضوع می‌توانست روند کار را از دقت خارج کند؛ ولی به دلیل اینکه ترجمه متن از زبان انگلیسی به زبان عربی، با نظر نویسنده انجام شده بود، نسخه عربی را همسان نسخه اصلی دانستیم.

۵- در مسائلی مانند نام‌ها و استنادات عربی، حسب واکاوی بیرونی، اشکالاتی و خطاهایی را دریافتم. برخی از آن‌ها از این قرار بودند: الشاب رضا (ص ۲۴۸) که

نامی مجهول است؛ واحد بهبهانی (ص ۱۱۹) که احتمالاً مقصود وحید خراسانی است؛ فاضل الورتلانی (ص ۷۷) که صحیح آن فضیل الورتلانی است؛ نام کتاب منهاج الصالحین آیت‌الله خویی نیز به اشتباه منهج الصالحین ذکر شده است (ص ۱۱۰). این اشکال در مورد متن‌های ارجاعی به صورت جدی‌تری از دقت محتوا می‌کاست. اشتباه در نقل مسئله چهارم جلد اول منهاج الصالحین در خصوص حقیقت تقلید (ص ۱۱۰) یا نقل نظر محمدرضا مظفر در خصوص عقیده شیعه به نقش مجتهدان (ص ۱۱۰) از این دست کوتاهی‌ها به حساب می‌آیند. به همین جهت برخی از این اشکالات را با مراجعه به متون اصلی تصحیح کرده‌ام، همچنین برای حفظ امانت، کلمه یا عبارت مغلوط را در متن نگاه‌داشتم و صحیح آن را در پاورقی آورده‌ام.

۶- اگر در متن ترجمه شده، در برخی موارد از عنوان‌هایی استفاده شده و برخی استفاده نشده است، برابر همگونی است که در متن اصلی ذکر شده است. در عین حال برخی جاها از جمله برای معصومان علیهم‌السلام از این عناوین در گروه استفاده کردم.

۷- برخی نام‌های معرفه در متن عربی کتاب، حسب ساختار کلمه، مانند الشیرازی، العراق و الرشایده با «ال» و برخی مانند بغداد و مطیر بدون «ال» به کاررفته‌اند. در برگردان نام‌هایی که برای خوانندگان متعارف شناخته شده است، شکل رایج کاربرد را حفظ کردم؛ اما نام‌هایی را که مانند الرشایده، الهواجر، العجمان و غیره کمتر شناخته شده است، به همان صورت متن جای دادم. این موجب می‌شود تا اگر اسم غیر متعارفی مانند عنزه و مطیر بدون «ال» ضبط شد، خواننده دریابد که این نام از اساس به همین شکل بوده است.

۸- نویسنده در تمام کتاب به هنگام سخن از انقلاب اسلامی ایران و تأثیر آن بر محیط مذهبی و جریانات شیعی کویت از به‌کارگیری صفت «اسلامی» خودداری کرده است. در حالی که هم نویسنده به این خاستگاه‌های اصیل اسلام‌گرایی تعلق دارد و

هم جریان‌ات اسلامی موضوع اصلی کتاب بوده‌اند، تکرار عبارت انقلاب ایران به جای انقلاب اسلامی ایران نکته قابل تأمل و مناقشه‌برانگیزی است. در اینجا نیز برای نشان دادن رویکرد صاحب اثر دخل و تصرفی در این عنوان نکردم و عبارت انقلاب ایران را به همان شکل به‌کاربرد.

۹- نویسنده در هیچ نقطه از کتاب از نام صحیح خلیج فارس استفاده نکرده است. با عنایت به این نکته که نام این پهنه آبی، برابر تاریخ و اسناد بین‌المللی، خلیج فارس است، مترجم از نام صحیح در متن ترجمه شده استفاده کرده است.

۱۰- نویسنده در واری جریانات اسلامی اهل تسنن به مسائل اعتقادی، فقهی، کلامی و تاریخی آنان نپرداخته است؛ درحالی‌که هنگام بررسی جریانات شیعی، در بخش‌هایی از کتاب، به تعریف شاخص‌های نظری تشیع، فارغ از محیط کوبیتی آن، می‌پردازد. این موضوع ممکن است به خودی خود بی‌اشکال باشد؛ ولی این اقدام موجب شده تا اطلاعات نام‌نمود و غیر دقیق از مبانی تشیع در خصوص برخی موضوعات مانند تقلید، اجتهاد، سوگواری عاشورا، غیبت حضرت صاحب‌الامر و موارد مشابه دیگری ارائه شود. برخی از این اشکالات ممکن است ناشی از برگردان مجدد باشد که پیشتر بدان اشاره شد؛ اما در موضوعی مانند حماسه عاشورا، به نظر می‌رسد نویسنده اطلاع صحیحی از منابع شیعی کسب ننموده است. علاوه بر آن گویا نویسنده در توضیح و معرفی جایگاه روحانیون و مراجع شیعه دانسته‌ها و مدعیات درستی در اختیار نداشته است. به نظر مترجم، بخش‌های مربوط به مسائل نظری تشیع در کتاب، نمی‌تواند منبع معتبری برای شناخت تشیع باشد.

۱۱- موارد مذکور در پاورقی‌ها در پایان هر فصل به همان ترتیبی است که در متن اصلی با ذکر شماره آمده است. درجایی که لازم بود مطالبی در توضیح متن از جانب خود بنگارم، یا افزودنی‌هایی در اختیار خوانندگان قرار گیرد، آن‌ها را در پاورقی با علامت اختصاری م. آورده‌ام. همچنین برای دقت نظری در مسائل شیعی و یا آنچه به حوزه فعالیت‌ها و یا ساختار نهادهای شیعی باز می‌گردد، از

یکی از علمای کویت درخواستم تا با مطالعه این قسمت‌ها نظر خود را بر آن بیفزاید. دیدگاه‌های او را، که نامش نزد مترجم محفوظ است، با استفاده از حرف د. در پاورقی‌ها ذکر کرده‌ام.

امیدوارم این کتاب بتواند در رفتارهای متقابل فرهنگی ایران و کویت مفید و مؤثر واقع شود؛ همچنین دریچه‌ای برای شناخت جنبش‌های اسلام‌گرایانه شیعی و سنی کویت را بر روی خوانندگان فارسی‌زبان بگشاید و علاقه‌مندان را با تحولات همه جانبه کویت به‌ویژه در حوزه حرکت‌های اسلامی آشنا سازد.

و من الله التوفیق

علی‌رضا عنایتی

تهران ۱۸ اسفند ۱۳۹۸

۱۳ رجب ۱۴۴۱

www.ketab.ir